

СЕМАСИОЛОГИЧНИ ВЪПРОСИ, СВЪРЗАНИ С ПРЕДЛОГА/ПРЕДСТАВКАТА/ЧАСТИЦАТА „ПО“

Мария Григорова

Департамент за езиково обучение – ИЧС

SEMASSIOLOGICAL ISSUES, RELATED TO PRETEXT/ PREFIX/ PARTICLE "PO"

Maria Grigorova

Department for Language Teaching and International Students

Abstract. The idea of the report is from a TV commercial for a car. All possible similar semantic threes in Bulgarian (according to the "Official dictionary of Bulgarian language") are presented in different parts of the speech, in which "po" is a pretext/prefix or particle.

The richness of the Bulgarian language forms is revealed, the diversity in the meaning of the word, also the role of spelling and the correct pronouncing for understanding of the semantics. The language material is related to the phenomena of homonymy and omophony.

Through the semassiological issues discussed, in fact, the whole picture of Bulgarian morphology can be presented in foreign language teaching.

Key words: pretext, prefix, semantics, homonymy, homophony, teaching

Идеята на доклада е от телевизионна реклама за кола: „подобри, по добри, подобри пътища. Това не е урок по граматика. Това е урок по живеене.“ Тази реклама обаче може да бъде повод за урок за обобщение на цялостната българска морфология при чуждоезиково обучение.

Недостатъчното и непрецизното овладяване на българската графична система и на особеностите на българското ударение (свободно, подвижно и силово) води до трудности при усвояването на произношението, писането и значението на думите в българския език. Още повече, че то не се отбелязва писмено. Изключенията са редки, напр. за избягване на двусмислие при кратките форми на личните и на притежателните местоимения за 3 л. ж.р. ед.ч; при транскрибиране на имена от чужди езици; в специализирани издания (ОПР/OPR 2012: 104–105).

Представям всички възможни от различни части на речта в българския език подобни семантични тройки (или само двойки) като в цитираната реклама. Лексиката е ексцерпирана от „Официален правописен речник на българския език“, последно издание на БАН от 2012 г.

Представката „по“ в наблюдаваните словоформи участва в един от седемте словообразователни типа глаголи, а именно: „глаголи, означаващи, че действието на произвеждащия глагол се извършва в слаба степен, като най-често се прибавя към вече префигиран глагол като втора представка“ (Грамматика/Gramatika 1983: 221).

Най-многобройни са тройките, в които „по“ е представка в причастия от такива глаголи.

1. В страдателни причастия, завършващи на -н/-т (в трите рода и двете числа), в някои от които наставката „-ен“ носи ударението:

- позасра̀мен, по засра̀мен, по-засрамен
- позанемаре́н, по занемаре́н, по-занемарен
- позастро́ен, по застро́ен, по-застроен
- позапото́ен, по запото́ен, по-запотен
- позато́плен, по зато́плен, по-затоплен
- понаси́нен, по насине́н, по-насинен
- пообле́чен, по обле́чен, по-облечен
- попритво́рен, по притво́рен, по-притворен
- понаторе́н, по наторе́н, по-наторен
- пооткрехна́т, по открехна́т, по-открехнат
- поотпу́снат, по отпу́снат, по-отпуснат
- поопу́шен, по опу́шен, по-опушен
- поосвеже́н, по освеже́н, по-освежен
- поосмысле́н, по осмысле́н, по-осмыслен
- поохра́нен, по охра́нен, по-охранен
- поочу́кан, по очу́кан, по-очука
- поочерне́н, по очерне́н, по-очернен
- поопръ́скан, по опръ́скан, по-опръскан

Значението на представката „по“ в причастията е малка, слаба степен на номинацията. В двойката „позлате́н, по злате́н“ липсва третият компонент – сравнителната степен, тъй като относителните прилагателни я нямат, въпреки че може да се образува (златен, по-златен, особено в преносна употреба). В „погла́ден, по гла́ден, по-гладен“ и „победе́н, по бе́ден, по-беден“ думите са от различни корени: „гладя“ и „глад“; „беден“ и „победа“.

2. В минали свършени причастия, завършващи на – л, -ла, -ло, (- ли):

И при тях значението на представката „по“ е също за слаба степен:

- позаспа́л, по заспа́л, по-заспал
- понамаля́л, по намаля́л, по-намалял
- позамръзна́л, по замръзна́л, по-замръзнал
- полегна́л, по легна́л, по-легнал
- поотлежа́л, по отлежа́л, по-отлежал

Словоформите са с един и същи корен.

3. В наречия за начин, завършващи на -о и -а:

- поравно, по равнo, по-равно
- поотделно, по отдeлно, по-отделно
- полeка, по лeка, по-лека

Прилагателното в първите две групи е само в среден род, а в третата – само в женски род. Като правоговорна забележка отбелязвам, че напоследък неправилно се използва „леко-полеко“ вм. „лека-полека“.

4. В глаголи

А. „По“ като първа представка в глаголи със значение слаба степен на действието (в двойка със сравнителната степен на глагола):

- поглeдам, пo гледам
- похoдя, пo ходя
- попйша, пo пиша
- поу́ча, пo уча

Като правописна забележка – върху частицата „по“ се поставя ударение, а не дефис (малко тире).

Б. „По“ като представка в повелителни форми в ед. ч.:

- подобри́, по добри́, по-добри
- поясни́, по я́сни, по-ясни
- поздрави́, по здра́ви, по-здрави
- повтори́, по втoри
- полети́, по ле́ти
- повели́, пове́ли (мн.ч. от повеля)

В тези случаи думите са не само с различно ударение. В тройката „покося́, по ко́си, по-коси“ думите са с различни корени (глаголът „кося́“ и прилагателното „ко́с“). А съществува и диалектен израз за повелително наклонение „поко́си“ (вместо „покося́“). И в двойката „победи́, по бедй“ думите са с различни корени („побе́да“ и „беда́, нещастие“)

5. В прилагателни, които са с еднакъв корен с другите две думи

- пожизнен, по жйзнен, по-жизнен
- покраен, по краен, по-краен
- пове́рен, по ве́рен, по-верен

И други, които са с различен корен:

помощен (от същ. помощ), по мoщен, по-мощен (от същ. мощ)

6. В съществителни имена:

полети́ (от мн. ч. на глагола летя), по ле́ти, (прич. от глагола лея)
почести́ (мн. ч. от същ. чест), по че́сти, по-чести (от прил. чест)

При пълна омофония между словоформи с представка и предлог може да се получи двусмислие при слухово възприятие и писменото отражение. Напр: „по́крив и по-

крив“, „подобри и по добри“, „поравно и по равни“, „полэка и по лэка“. За разлика от случаите, когато формообразуващата частица „по“ е в степен за сравнение (при прилагателни и наречия), където тя винаги носи ударението. Ролята на българското ударение е особено голяма за разбиране на значението на думата. Няма друг фактор, който да прави речта по-неясна от погрешно поставеното ударение. Това се отнася не само за чужденеца, но и за българина.

Различното място на ударението спомага да се диференцират до известна степен думите по звукова форма, но „когато речниковата единица не е напълно усвоена като единство от форма и значение, ударението не се превръща в непреодолима пречка за смесване на паронимните думи“ (Пернишка/Pernishka 1993:11).

Доказателство за възможностите за словесна и смислова игра като хумористичен похват е и следният виц: „В метрото по телефона: – Чуваш ли, извън Земен съм. Като се върна утре в Земен, ще ти се обадя“. Без второто уточняващо изречение първото ще буди изненада и недоумение и за чужденец, който има добри познания по български език.

Доброто усвояване на значенията на думите с точната им употреба, с техния правопис и правоговор е важно условие за добрата комуникация и самочувствие на говорещия чужд език.

Цитирана литература

- Граматика 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език, Том 2, Морфология*. София: Българска академия на науките. (Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik, Tom 2, Morfologia 1983, Sofia: Balgarska akademia na naukite, 221.)
- Григорова 2016:** Григорова М. Семасиологични проблеми при изучаването на българския език като чужд. – В: *Годишник на ДЕО*. София: Университетско издателство, 126–132. (Grigorova M. Semasiologichni problemi pri izuchavaneto na balgarskia ezik kao chuzhd. – V: Sbornik „Godishnik na DEO“, Sofia: Universitetsko izdatelstvo, 126–132.)
- ОПР 2012:** *Официален правописен речник на българския език*. Българска академия на науките, ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“, София: Просвета. (Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskia ezik 2012, Balgarska akademia na naukite, IBE „Prof. Lyubomir Andreychin“, Sofia: Prosveta.)
- Пернишка 1993:** Пернишка Е. *За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена*. София: Българска академия на науките, 11 (Pernishka E. *Za sistemnostta v leksikalnata mnogoznachnost na sashtestvitelnite imena*. Sofia: Balgarska akademia na naukite.)

Мария Григорова
София 1111
Ул. „Коста Лулчев“ 27, Гео Милев
Департамент за езиково обучение – ИЧС
grigorova@deo.uni-sofia.bg

Maria Grigorova
Sofia 1111
27 Kosta Lulchev Str.
Department for Language Teaching
and International Students
grigorova@deo.uni-sofia.bg